

Monika Szudy

Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach

EFEKTYWNOŚĆ EKONOMICZNA W UJĘCIU DYNAMICZNYM A SPRAWNOŚĆ SYSTEMU GOSPODARCZEGO

Wprowadzenie

Efektywność ekonomiczna jest pojęciem wielowymiarowym oraz niejednoznacznie definiowanym w naukach społecznych i ekonomicznych. Z jednej strony jej poprawa niejednokrotnie jest traktowana jako czynnik warunkujący sukces danej organizacji czy systemu gospodarczego, a z drugiej – jako cel sam w sobie. Nie ulega jednak wątpliwości, iż efektywność ekonomiczna jest jednym z warunków osiągnięcia sukcesu gospodarczego zarówno na poziomie pojedynczych podmiotów, jak i gospodarki jako całości.

Celem niniejszego artykułu jest prezentacja ujęcia statycznego i dynamicznego efektywności ekonomicznej w kontekście funkcjonowania systemu gospodarczego, a przede wszystkim jednego z modeli rozwiązań systemowych – państwa dobrobytu.

W artykule przyjęto hipotezę, że do opisu dynamicznie rozwijającej się rzeczywistości gospodarczej nie wystarcza tradycyjne statyczne ujęcie efektywności ekonomicznej.

1. Statyczna i dynamiczna efektywność ekonomiczna a ekonomia dobrobytu

Wieloznaczność efektywności ekonomicznej obrazuje wielość ujęć i kryteriów podziału tej kategorii, zarówno na gruncie nauk ekonomicznych, jak i nauk o zarządzaniu. Jest ona wynikiem m.in. złożonego procesu ewolucji systemów gospodarczych oraz myśli ekonomicznej¹.

¹ Przykładowo, pojęcie efektywności organizacyjnej ulegało modyfikacji wraz z rozwojem teorii zarządzania i uznawaniem nowych aspektów organizacyjnych jako mających decydujące zna-

Jedną z najpopularniejszych definicji efektywności ekonomicznej wskazuje, iż jest to działanie pozbawione marnotrawstwa oraz nastawione na osiągnięcie najlepszego rezultatu w ramach dostępnych zasobów i technologii². W ujęciu ogólnym jest ona definiowana jako zdolność do takiego wykorzystania posiadanych zasobów, aby w sposób najbardziej skuteczny i najmniej marnotrawny osiągnąć dany cel. Istotą pomiaru tak rozumianej efektywności jest zestawienie osiągniętego efektu z zużyтыми nakładami³. P.A. Samuelson i W.D. Nordhaus określili efektywność jako najbardziej skuteczne zastosowanie dostępnych zasobów społeczeństwa w procesie zaspokajania potrzeb. Kategoria ta została przez nich utożsamiona z efektywnością alokacyjną lub efektywnością Pareta⁴.

Przez niektórych autorów, zgodnie z dorobkiem teorii organizacji, kategoria ta jest traktowana jako najszersza znaczeniowo spośród takich pojęć, jak sprawność, produktywność, ekonomiczność, racjonalność czy skuteczność⁵. P. Sienkiewicz wyróżnił dwa podstawowe komponenty efektywności: skuteczność oraz ekonomiczność. Skuteczność oznacza zdolność systemu do osiągnięcia zamierzonego celu działania, natomiast ekonomiczność została zdefiniowana jako relacja między wielkością (wartością) korzyści i kosztów poniesionych w celu ich uzyskania⁶. Należy jednak zwrócić uwagę na fakt, iż pojęcie ekonomiczności w powyższym znaczeniu pokrywa się z przytoczoną wcześniej ogólną definicją efektywności ekonomicznej. Przeciwnie oznacza przyjęcie sprawności działania jako kategorii obejmującej zarówno skuteczność, jak i ekonomiczność⁷. Przy czym należy podkreślić, iż efektywność ekonomiczna jest pojęciem historycznie wcześniejszym w porównaniu z kategorią sprawności⁸. Oba pojęcia niejednokrotnie są traktowane jako synonimy, bądź też zakres obejmowanych treści charakteryzujący obie kategorie stanowi istotę sporu.

czenie dla efektywności, co utrudniało wykształcenie się uniwersalnej teorii efektywności organizacyjnej. A.Y. Lewin, J.W. Menton: Determining Organizational Effectiveness: Another Look, and an Agenda for Research. „Management Science” 1986, Vol. 32, No. 5, s. 514-538.

² B. Lockwood: Pareto Efficiency. The New Palgrave Dictionary of Economics. Second Edition. Palgrave Macmillan 2008, www.dictionarofeconomics.com (20.05.2013).

³ Webster's Third New International Dictionary, www.merriam-webster.com (10.05.2013).

⁴ P.A. Samuelson, W.D. Nordhaus: *Ekonomia*. T. 1. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2004, s. 443.

⁵ E. Skrzypek: *Jakość i efektywność*. Wydawnictwo UMCS, Lublin 2000; M. Holstein-Beck: *Być albo nie być menedżerem*. Infor, Warszawa 1997, s. 63.

⁶ P. Sienkiewicz: *Teoria efektywności systemów*. PAN, Ossolineum, Wrocław-Warszawa-Kraków 1987, s. 67.

⁷ T. Kotarbiński: *Traktat o dobrej robocie*. Ossolineum, Wrocław 1965, s. 131; K. Sobolewski: *O pojęciu skuteczności i pojęciach związanych*. Wydawnictwo Uczelniane Politechniki Koszalińskiej, Koszalin 1998, s. 132; J. Zieleniewski: *Organizacja i zarządzanie*. PWN, Warszawa 1969, s. 232; *Wprowadzenie do ekonomii*. Red. Z. Dach. Wydawnictwo AE, Kraków 2004, s. 75.

⁸ Por. M. Szudy: *Sprawność systemu gospodarczego*. W: *Systemy gospodarcze. Zagadnienia teoretyczne*. Red. S. Swadźba. Wydawnictwo AE, Katowice 2009, s. 108-124.

Efektywność może dotyczyć zarówno pojedynczych podmiotów, jak i gospodarki jako całości⁹. Ponadto może ona być rozpatrywana w krótkim i długim okresie¹⁰.

Przedsiębiorstwo jest efektywne, jeśli przy pełnym wykorzystaniu posiadanych zasobów wytwarza dobra, na które występuje zapotrzebowanie na rynku, bez zbędnego gromadzenia zapasów¹¹. Efektywne funkcjonowanie gospodarki wymaga natomiast osiągnięcia trzech wymiarów efektywności: statycznej, dynamicznej oraz dystrybucyjnej. Efektywność gospodarki może mieć aspekt zarówno mikro-, jak i makroekonomiczny.

Efektywność dynamiczna oznacza dokonanie takiego wyboru między konsumpcją bieżącą i przyszłą, który zapewnia oczekiwane przyrosty konsumpcji *per capita* przy zachowaniu równowagi wewnętrznej i zewnętrznej danej gospodarki. Efektywność dystrybucyjna osiągana jest wówczas, gdy społeczeństwo uznaje, iż produkt społeczny jest sprawiedliwie dzielony¹². Dynamiczna efektywność określana jest zatem jako stan gospodarki, którego istotą jest taka relacja poziomu oszczędności i inwestycji, która umożliwia zwiększenie konsumpcji w przyszłości.

Rozróżnienia między efektywnością w ujęciu statycznym a efektywnością dynamiczną dokonał Ksenofont 380 lat przed naszą erą. Efektywność statyczną określił on jako takie zarządzanie określonymi zasobami, które umożliwia uniknięcie marnotrawstwa tych zasobów. Efektywność dynamiczną wiązał z procesem powiększania majątku dzięki przedsiębiorczej kreatywności i działaniu pomimo ryzyka. Wraz z rozwojem fizyki mechanicznej, zwłaszcza w XIX w.¹³, nastąpiło odejście w ekonomii od dualnego podejścia do kwestii efektywności ekonomicznej, którą zawężono do aspektu statycznego. Ponadto, na podstawie drugiego prawa termodynamiki, zgodnie z którym we wszystkich procesach fizycznych część energii jest tracona, przyjęto założenie, że systemy fizyczne nie są odwracalne¹⁴.

⁹ W. Bojarski wyróżnił makroekonomiczną efektywność przedsięwzięć gospodarczych. Zdaniem tego autora makroekonomiczna ocena efektywności danego przedsięwzięcia, która polega na uwzględnieniu ogółu bezpośrednich i pośrednich skutków jego realizacji powstających w całym krajowym systemie społeczno-gospodarczym, służy dokonaniu wyboru takiego przedsięwzięcia, które jest najkorzystniejsze nie tylko z punktu widzenia efektywności ekonomicznej w odniesieniu do pojedynczego podmiotu, ale także z punktu widzenia funkcjonowania gospodarki jako całości. W. Bojarski: *Efektywność systemowa przedsięwzięć gospodarczych*. Wyższa Szkoła Zarządzania i Przedsiębiorczości im. B. Jańskiego, Warszawa 2001, s. 10 i nast.

¹⁰ *Metody organizacji i zarządzania. Teoria i praktyka*. Red. S. Duchniewicz. Wydawnictwo PTM, Warszawa 2007.

¹¹ P. Sulmicki: *Planowanie i zarządzanie gospodarcze*. PWE, Warszawa 1978, s. 137.

¹² W.A. Ward, B.J. Deren: *The Economics of Project Analysis*. EDI (World Bank), Washington 1993, s. 2-6.

¹³ Na gruncie fizyki rozwinęła się statyczna koncepcja efektywności energetycznej oznaczająca dążenie do minimalizacji utraty energii (znalazła ona zastosowanie w praktyce – w technologii budowy maszyn). J.H. De Soto: *Sprawiedliwość i efektywność*. Wydawnictwo Fijor Publishing, Warszawa 2010, s. 14.

¹⁴ Wyraźne powiązanie myśli ekonomicznej i fizyki jest widoczne m.in. w dziele L. Walrasa pt. „Economics and Mechanics” opublikowanym w 1909 r. Zob. A. Jolink, J. van Daal: *Leon Walras's Mathematical Economics and the Mechanical Analogies*. „History of Economics Society Bulletin” 1989, No. 11, s. 25-32.

W latach 20. i 30. XX w. statyczna koncepcja efektywności przyczyniła się do rozwoju ekonomii dobrobytu. Dwa fundamentalne teorematy ekonomii dobrobytu wskazywały, iż to system doskonałej konkurencji osiąga efektywność alokacyjną w znaczeniu Pareto oraz efektywność Pareto jest zgodna z różnymi początkowymi alokacjami zasobów. Nieefektywność w znaczeniu statycznym powodują natomiast takie zawodności rynku, jak tendencje monopolistyczne w gospodarce, efekty zewnętrzne, asymetria informacji, pokusa nadużycia i rynki niekompletne¹⁵.

W obliczu silnej krytyki kryteriów efektywności statycznej (podkreślającej niemożność uniknięcia wartościowań pozbawionych naukowej obiektywności w procesie porównań użyteczności, przyjmowanie zasobów i technologii za znane i niezmiennie oraz utożsamianie efektywności ekonomicznej z efektywnością techniczną) w ramach ekonomii dobrobytu dokonano ograniczenia koncepcji optimum Pareto. Zatem ekonomia dobrobytu, razem z teorią keynesowską i teorią kapitału ludzkiego – ukazują problematykę interwencji socjalnej państwa w bardziej korzystnym świetle. Przedstawiciele ekonomii dobrobytu głoszą pogląd, iż interwencja państwa w procesy gospodarowania może przyczynić się do ograniczenia wad mechanizmu rynkowego oraz spowodować wzrost poziomu dobrobytu społecznego¹⁶. Stanowisko to jest krytykowane przez przedstawicieli teorii wyboru publicznego, którzy odrzucają założenie o tym, że podmioty sektora publicznego kierują się w swych działaniach interesem publicznym¹⁷.

Negatywny wpływ fizyki na rozwój myśli ekonomicznej wyrażał się znikaniem kreatywnego wymiaru efektywności ekonomicznej i sprowadzaniem jej jedynie do minimalizowania strat zasobów ekonomicznych. W XX w. podejście to przenikało także do gospodarki¹⁸. Obecnie znaczenie efektywności ekonomicznej w ujęciu dynamicznym wzrasta w obliczu intensywnych zmian o charakterze technologicznym i ekonomicznym, warunkujących konkurencyjność gospodarek narodowych w skali międzynarodowej.

2. Dylematy pomiaru efektywności

Wielość i złożoność czynników wpływających na efektywność ekonomiczną utrudnia konstrukcję lub wybór wskaźników efektywności, wymuszając redukcję, która może prowadzić do nieadekwatnego odwzorowania. Z czasem

¹⁵ J.H. De Soto: Op. cit., s. 18-19.

¹⁶ W. Rutkowski: Współczesne państwo dobrobytu. Ekspansja, kryzys, spory. Wyd. UW, Warszawa 2009, s. 55.

¹⁷ Ibid.

¹⁸ F.W. Taylor organizował działy efektywności produkcji, których podstawowym zadaniem było m.in. redukcja powstających strat. J.H. De Soto: Op. cit., s. 11-17.

wiarygodność wybranych wskaźników może ulegać zmniejszeniu w procesie pomiaru osiągnięć¹⁹. Ponadto kryteria efektywności zostają zmieniane przez procesy globalizacji (ponieważ mechanizm alokacji działa poza granicami państw)²⁰.

Współczesne koncepcje oceny efektywności organizacji charakteryzują się:

- powiązaniem oceny ze strategią organizacji i satysfakcją interesariuszy,
- indywidualizacją doboru kryteriów oceny,
- wielopłaszczyznowością oceny,
- wykorzystywaniem kryteriów zarówno ilościowych, jak i jakościowych,
- porównywaniem parametrów efektywnościowych z innymi organizacjami w celu uczenia się (benchmarking)²¹.

Skuteczną metodą pomiaru efektywności względnej jest analiza obwodowa danych (tzw. analiza brzegowa), która polega na badaniu jednostek jednorodnych: działających w tych samych warunkach oraz używających takich samych wejść (*inputs*) do wytworzenia takich samych wyjść (*outputs*). Poszczególne wejściom i wyjściom przypisuje się subiektywne wagi wynikające z przeprowadzonych badań. Iloraz sumy ważonej wyjść do sumy ważonej wejść przyjmuje wartości od 0 do 1, gdzie 1 oznacza podmioty (jednostki decyzyjne) efektywne lub wysokoefektywne, które łącznie tworzą granicę efektywności w przestrzeni dwuwymiarowej, przy założeniu istnienia jednego wejścia i dwóch wyjść. Pozostałe wartości są przyjmowane przez podmioty nieefektywne lub niżej efektywne, które na wykresie granicy efektywności znajdują się poniżej tej granicy. Zaletą tej metody jest to, że bierze ona pod uwagę wiele wejść i wyjść jednocześnie. Mogą one być wyrażone w różnych jednostkach, również danymi jakościowymi. Ponadto, metoda ta pozwala wyznaczyć jednostki wzorcowe, które znajdują się na granicy efektywności²².

¹⁹ Skupienie uwagi na wybranym wskaźniku może spowodować, iż stanie się on celem samym w sobie lub może stać się przedmiotem manipulacji. M.W. Meyer: Can Performance Studies Create Actionable Knowledge if we can't Measure the Performance of the Firm? „Journal of Management Inquiry” 2005, Vol. 13, No. 3, s. 287-291.

²⁰ B. Janik: Kapitalizm w ujęciu dynamicznym. Od państwa dobrobytu do globalizacji. Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej, Kielce 2006, s. 12.

²¹ Do najważniejszych współczesnych koncepcji oceny efektywności organizacyjnej zalicza się: Zrównoważoną Kartę Wyników (Balanced Scorecard) i zbliżoną do niej „Tableau de Bord”, Performance Prism oraz modele doskonałości biznesowej (*business excellence model*), do których zalicza się model Deminga, model Malcolma Baldrige'a oraz model Europejskiej Nagrody Jakości (European Foundation for Quality Management). B. Ziębicki: Współczesne koncepcje oceny efektywności organizacyjnej – próba porównania. W: Efektywność – rozważania nad istotą i pomiarem. Red. T. Dudycz, G. Osbert-Pociecha. Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego, Wrocław 2010, s. 632-642.

²² P. Zbierowski: Struktura i systemy firm wysokiej efektywności – wyniki badań. W: Efektywność – rozważania nad istotą..., op. cit., s. 624.

Na gruncie nauki o organizacji i zarządzaniu rozwija się nowy kierunek naukowy, którego przedstawiciele starają się zidentyfikować cechy organizacji osiągających wysoką efektywność, stosowane w nich strategie i metody zarządzania. Organizacje te określa się mianem organizacji wysokiej efektywności (*High Performance Organization*)²³. Ponadto w ramach pozytywnej nauki o organizacji (*Positive Organizational Scholarship*) podkreśla się, iż poprzez identyfikowanie zjawisk pozytywnych na poziomie jednostki, organizacji i społeczeństwa istnieje możliwość tworzenia takich podmiotów, które mogą udoskonalać siebie oraz wyzwalać potencjał społeczeństw, przyczyniając się w ten sposób do pomnażania społecznego bogactwa²⁴.

3. Efektywność ekonomiczna a sprawność systemu gospodarczego

Efektywność ekonomiczna jest pojęciem historycznie wcześniejszym w porównaniu z kategorią sprawności²⁵. Oba pojęcia niejednokrotnie są traktowane jako synonimy, ale zakres obejmowanych treści charakteryzujący obie kategorie stanowi istotę sporu.

Przyjmując, że sprawność systemu gospodarczego jest kategorią zawierającą w sobie ekonomiczność rozumianą jako efektywność ekonomiczną w ujęciu statycznym, można stwierdzić, iż warunkiem sprawnie działającego systemu gospodarczego, obok skuteczności, jest także ekonomiczność.

Zgodnie z podejściem statycznym, gospodarka rynkowa zorganizowana jako konkurencja doskonała wykaże efektywność alokacyjną, gdyż nie będzie wtedy możliwości poprawienia czyjejkolwiek sytuacji bez pogorszenia położenia innego podmiotu²⁶. System gospodarczy osiągnie wówczas społeczną granicę możliwych użyteczności, która przedstawia maksymalną łączną użyteczność

²³ Różne modele organizacji o wysokiej efektywności łączą takie elementy, jak: strategia oparta na wybitnej wizji i celach stanowiących wyzwanie dla organizacji; kultura organizacji oparta na silnych wartościach, zaufaniu, integracji społecznej i innowacyjności; kapitał ludzki – silnie zaangażowani ludzie i zaangażowane przywództwo, umożliwiające właściwe wykorzystanie i rozwijanie potencjału pracowników m.in. poprzez wykorzystanie takich koncepcji jak empowerment czy coaching; elastyczna (płaska, zdecentralizowana) struktura, która umożliwi adaptowanie się do zmiennego otoczenia; kreowanie wartości dla interesariuszy; elastyczne i sprawiedliwe systemy przede wszystkim wynagradzania i motywowania oraz otwarta komunikacja. P. Zbierowski: Op. cit., s. 616-631.

²⁴ Positive Organizational Scholarship. Foundations of a New Discipline. Red. K.S. Cameron, J.E. Dutton, R.E. Quinn. Berrett-Koehler Publishers, San Francisco 2003.

²⁵ Por. M. Szudy: Op. cit., s. 108-124.

²⁶ P.A. Samuelson, W.D. Nordhaus: Op. cit., s. 443.

lub zadowolenie, jakie może osiągnąć gospodarka²⁷. Przy tak rozumianej efektywności systemu gospodarczego nie dopuszcza się żadnej odgórnego regulacji procesów rynkowych.

W rzeczywistości gospodarczej systemy gospodarki rynkowej przyjmują postać mieszaną, a jedną z najważniejszych cech gospodarki rynkowej jest jej dynamiczny charakter. Zatem osiągnięcie efektywności ekonomicznej w ujęciu statycznym jest mało prawdopodobne.

Wśród zidentyfikowanych w literaturze modeli gospodarki rynkowej, na czołowych miejscach rankingów dotyczących poziomu dobrobytu plasują się państwa, w których wprowadzono rozwiązania charakterystyczne dla modelu państwa dobrobytu. Jednym z podstawowych celów państwa dobrobytu²⁸ (i działających w jego ramach instytucji społecznych) jest osiągnięcie wysokiego poziomu efektywności. Z mikroekonomicznego punktu widzenia efektywność państwa dobrobytu oznacza zapewnienie właściwego podziału zasobów pomiędzy świadczenia pieniężne, świadczenia opieki zdrowotnej oraz różnego rodzaju działalność edukacyjną na rzecz społeczeństwa. Efektywność makroekonomiczna w ujęciu statycznym oznacza, że odpowiedni ułamek PKB powinien być przeznaczony na utrzymanie instytucji państwa dobrobytu z zachowaniem dbałości o unikanie generowania nadmiernych wydatków. Ujęcie dynamiczne efektywności makroekonomicznej oznacza natomiast, że cele realizowane przez instytucje państwa dobrobytu powinny być zgodne z innymi celami makroekonomicznymi, np. osiągnięciem możliwie jak najszybszego tempa wzrostu gospodarczego²⁹.

Skoro jednym ze sposobów ujmowania wzrostu gospodarczego jest przesunięcie krzywej możliwości produkcyjnych danej gospodarki w prawo, to celem funkcjonowania dynamicznych systemów gospodarczych nie powinno być osiągnięcie granicy możliwości produkcyjnych uznanej za daną, ale koncentrowanie się na zdolnościach systemu do przesunięcia owej krzywej w prawo. Zatem analiza sprawności systemu gospodarczego oparta na ujęciu statycznym nie jest wystarczająca.

²⁷ Zgodnie z tym podejściem gospodarka światowa osiągnie równowagę i granicę możliwych użyteczności warunkach wolnego handlu. *Ibid.*, s. 452.

²⁸ W literaturze przedmiotu podkreśla się, iż właściwe zdefiniowanie państwa dobrobytu jest niezwykle trudne. Z jednej strony koncepcja dobrobytu nie jest jednoznaczna, a z drugiej – występuje wielość źródeł pochodzenia dobrobytu: 1. Rynek pracy, na którym dokonuje się podział dochodów (ponadto pełne zatrudnienie uważane jest za jedno z najważniejszych komponentów szeroko rozumianego dobrobytu); 2. Prywatne ubezpieczenia i osobiste oszczędności; 3. Działalność charytatywna; 4. Działalność instytucji państwowych polegająca przede wszystkim na wypłacie świadczeń pieniężnych i w naturze. Zdaniem N. Barra państwo dobrobytu w wąskim znaczeniu tworzą instytucje, które działają w obszarze świadczeń pieniężnych, ochrony zdrowia oraz edukacji. N. Barr: *Economics of the Welfare State*. Oxford University Press, Oxford 2012, s. 7.

²⁹ *Ibid.*, s. 10.

Podsumowanie

Odejście od efektywności w rozumieniu dynamicznym przyczyniło się do tego, iż ekonomia jako nauka w niedoskonały sposób opisuje rzeczywistość gospodarczą, w której zasoby i technologie charakteryzuje zmienność w czasie.

Dynamiczny charakter gospodarki rynkowej, który przejawia się występowaniem tendencji do popierania innowacji i wzrostu gospodarczego, decyduje o tym, że adekwatnym podejściem jest pomiar efektywności ekonomicznej w ujęciu dynamicznym. Ze względu na swój statyczny charakter tradycyjne kryterium efektywności alokacyjnej Pareto nie powinno być zatem wykorzystywane do opisu dynamicznie rozwijających się systemów społeczno-gospodarczych i analizy instytucji społecznych.

Wydaje się, że podstawowym celem funkcjonowania systemu gospodarczego nie powinno być jedynie osiągnięcie granicy jego możliwości produkcyjnych, ale zwiększanie możliwości wytwórczych (przesuwanie krzywej możliwości produkcyjnych w prawo), a także – w szerszym ujęciu – zwiększanie jego sprawności.

ECONOMIC EFFECTIVENESS IN THE DYNAMIC TAKE AND EFFICIENCY OF THE ECONOMIC SYSTEM

Summary

In the article the economic effectiveness was described, paying special attention to its static and dynamic take and meaning for the appropriate description of the economic reality. The article critically presents a conception of static effectiveness and the welfare economics based on this concept. Essential dilemmas associated with the measurement and the evaluation of the economic effectiveness were shown. Moreover it is underlined, that the economic effectiveness in the dynamic take is an essential determinant of the efficiently functioning economic system.